

”Suuri konteksti” – havaintojen, toimintojen ja kielenkäytön pysyvä tausta

■ Ahti Lampinen

Eino Kaila kirjoitti *Persoonallisuus*-kirjassaan, että ”Normaalioloissa lienee meillä aina, säännöllisissä tapauksissa suhteellisen hitaasti muuttuva persoonallisuuden keskusalue, minäydin, josta me yhä uudestaan löydämme läheisimmäksi koetun itsemme, jonka sävyttää sille ominainen, sanomattoman tuttu, sanoin lausumaton sointisävy” (Kaila 1982, 299). Mutta miten minuus oikeastaan toimii? Ja entä jos läheisyys ja tuttuus katoavat? Ja entä jos muutos ei olekaan hidasta vaan koko ihmisen olemassaoloa ravistelevaa? Yritän vastata näihin kysymyksiin ottamalla käyttöön käsitteen ”suuri konteksti”. Tarkoitán tällä sitä suhteellisen pysyvää taustaa tai viitekehystä, joka ihmisen havainnoilla, toiminnoilla, ajatuksilla ja kielenkäytöllä on.

Ajatellaan sellaisia erilaisia toimintaympäristöjä kuin koti, koulu, työpaikka ja kirjasto tai sellaisia tilanteita kuin bussilla matkustaminen, hammaslääkärissä käynti tai esitelmän pitäminen. Käyttäytyminen on näissä usein vahvasti kyseiseen tilanteeseen sidottua. Ihminen esimerkiksi valikoi sanansa näissä erilaisissa konteksteissa eri tavalla. Tämä johtuu muun muassa siitä, että samat käsitteet voivat merkitä eri asioita eri ympäristöissä. Myös se, miten henkilön puheisiin ja käyttäytymiseen suhtaudutaan, on josakin määrin tilanteesta riippuvaa. Tämän tiedostaminen puolestaan vaikuttaa hänen toimintaansa.

Ihminen siis toimii erilaisissa ympäristöissä ja tilanteissa jossakin määrin eri tavoilla, eikä samojenkaan toimintojen merkitys välttämättä ole niissä sama. Voidaan ajatella, että kuhunkin tällaiseen ympäristöön tai tilanteeseen liittyy ihmisen mielessä oma kehys, oma ”pieni

konteksti”. Kukin kehys määrittää ne merkitykset, jotka asioilla, tapahtumilla ja sanoilla tuossa tilanteessa on. Kun ihminen siirtyy ympäristöstä tai tilanteesta toiseen, myös tämä ”pieni konteksti” voi muuttua, ja muutoksen myötä hänen kokemiensa asioiden ja tapahtumien sekä puhumiensa ja kuulemiensa sanojen merkitykset voivat muuttua.

Kuitenkin näiden vaihtelevien kontekstien taustalla täytyy ilmeisesti olla jotakin, joka säilyy samana ympäristön ja tilanteiden vaihdosten yli. Tämä pysyvä tai suhteellisen pysyvä tausta toimii tilasta toiseen tapahtuvien muutosten kontrolloijana, ikään kuin ylimpänä tasona kontekstien hierarkiassa. Kutsun tätä ylintä tasoa siis ”suureksi kontekstiksi”. Tarkastelen hetken päästä lähemmin sitä, miten tämä ylin taso toimii esimerkiksi havainnoissa, teoissa ja kielenkäytössä. Tässä kohtaa on kuitenkin hyvä todeta, että vaikka ihminen yleisesti ottaen kokee itsensä kokonaiseksi, ”minäksi”, tämän minuuden täsmällinen määrittely ei ole mahdollista. Se on vain hyvin rajallisessa mielessä tietomme ja tiedostamisemme kohde. Pikemminkin kai voi sanoa, että asioiden tiedostaminen on sitä, että ne ovat jossakin suhteessa tähän taustaan.

Havainnot

Käsittelen aluksi ”suuren kontekstin” normaalia toimintaa, ensiksi havaintoja. Havaintoa voidaan tarkastella Michael Polanyihin tukeutuen toimintana, jossa pyritään jonkin kontekstin hahmottamiseen. Ihminen poimii korvillaan tai silmillään tai muilla aisteillaan vihjeitä, jotka viittaavat johonkin kontekstiin tai kehykseen, jossa nuo vihjeet tulevat merkityksellisiksi, ja samaan aikaan hän hahmottaa tuota kontekstia (Polanyi 1974, 100–101). Kysymys on aktiivi-

visesta tiedonhankinnasta, jossa on lähdetä-
vä liikkeelle jostakin alustavasta kontekstista,
johon ensimmäiset vihjeet viittaavat. Tämä alus-
tava konteksti on ikään kuin odotushorisontti,
joka vaikuttaa siihen, minkälaisia uusia vihjeitä
havaintaja ottaa lukuun tai etsii ja miten hän niitä
arvioi. Uudet vihjeet voivat vahvistaa ja tarken-
taa alustavaa kontekstia tai myös muuttaa sitä,
jos vihjeet eivät ole sen kanssa sopuinnassa.
Vihjeiden ja kontekstin välillä on vaiheittainen
vuorovaikutus, joka lopulta johtaa havaintoon.
Tämä skenaario on tietenkin yksinkertaistettu,
mutta on käsittääkseni sopuinnassa sen kans-
sa, mitä nykyinen havaintopsykologia esittää
(Vilkko-Riihelä 1999, 277–278), ja sopii myös
siihen kokonaiskuvaan, jota yritän hahmottaa.

Voidaan nimittäin ajatella, että jokainen
yksittäinen havainto sijoittuu taustaan, joka on
enemmän tai vähemmän pysyvä. Tässä Eino
Kaila tuntuu edelleen ajankohtaiselta. Kailan
mukaan ihminen ei esimerkiksi koe vain nähty-
jä pintoja, vaan jollakin tavalla aina myös esinei-
den täyteläisen sisuksen. Hän ”näkee” kappaleet
kovina ja pehmeinä, sileinä ja rosoisina, kylmi-
nä ja kuumina. Hän ”näkee” puunrungon täy-
teläisenä kiinteänä sylinterinä, vaikka voi ”ais-
tia” siitä vain sylinteripinnan puolikkaan. Hän
kokee avaruuden jatkuvan jokaisen näköä rajoit-
tavan pinnan, esimerkiksi seinän, tuolla puolel-
la. Kaikkien normaalien vaikutelmien koetaan
sijaitsevan kiinteästi järjestyneessä mielleken-
tässä, johon kulloinkin nähty, kuultu jne. sijoit-
tuu (Kaila 1982, 198, 314). Samalla jokainen
yksittäinen havainto vahvistaa tätä taustaa.

Teot ja toiminnot

Ihmisen teoille on yleensä ominaista, että ne
sijoittuvat ajallisesti ulottuvaan kokonaisuuteen,
jolla on usein hierarkkinen luonne. Hie-
rarkian korkeimmalla tasolla voidaan puhua
jopa ”itsensä toteuttamisesta” tai ”elämäntehtä-
västä”, alemmilla tasoilla esimerkiksi erilaisista
suunnitelmista, tavoitteista tai haaveista, näiden
alapuolella, lähempänä varsinaista ”suorittavaa
tasoa” aikeista, intentioista jne. Monet tämän
kokonaisuuden elementeistä ovat siinä mielessä
osittaisia ja avoimia, että ne eivät pidä sisällään

täsmällisiä määritelmiä niistä askelmista, joil-
la ne toteutetaan. Oleellista kuitenkin on, että
ihminen pystyy sijoittamaan nykyisen toimin-
tansa tähän ajallisesti ulottuvaan hierarkkiseen
kokonaisuuteen. Tämä on myös edellytys sille,
että hänen tekonsa ovat ymmärrettäviä (Brat-
man 2010).

Vastaava avoimuus on ominaista monille tai-
toa vaativille toiminnoille. Suorituksen koko-
naisuus voi olla hallinnassa, ilman että jokaista
yksityiskohtaa tarvitsee erikseen hallita. Itse asi-
assa usein onkin niin, että taitava suoritus tulee
mahdottomaksi, jos suorittaja kiinnittää liikaa
huomiota sen yksityiskohtiin (Polanyi 1974,
56). Näiden hiominen voi olla välttämätöntä
suorituksen opettelussa, mutta kun suoritus on
opittu, sen kokonaisuuden on tultava etualalle.
Suoritus suuntautuu silloin suoraan toiminnan
pääasialliseen lopputulokseen, jolloin toimin-
nan välivaiheet tapahtuvat ei-tietoisella tasol-
la, mutta alisteisina toiminnan kokonaisuudel-
le. Usein yksittäisten osatoimintojen täytyykin
sovittautua muuttuviin olosuhteisiin vakioisen
toiminnan lopputuloksen toteuttamiseksi, joten
suoritusta ei edes toisteta aina samanlaisena
(Järvilehto 1994, 161–162).

Kieli ja kommunikointi

”Suuri konteksti” on myös suhteellisen pysyvä
tausta sille käsitteiden, kontekstien ja merkitys-
ten kokonaisprosessille, joka on koko ajan käyn-
nissä, kun käytämme kieltä puhumisessa, kir-
joittamisessa, kuuntelemisessa tai lukemisessa.
Se on mukana siinä, miten sanojen ja lauseiden
merkitykset kussakin tilanteessa määräytyvät,
ja toisaalta siinä, miten sopivat sanat ja lauseet
kyetään löytämään halutun asian ilmaisemisek-
si. Vaikka asioiden ja tapahtumien nimeämistä
– Kailan sanoin ”kielen salaisuuden selviämistä”
eli ”symbolifunktion heräämistä” (Kaila 1982,
139–146) – voidaankin pitää olennaisena ihmis-
tä muista eläimistä erottavana tekijänä, tämä on
vasta kielen ja kielenkäytön ensimmäinen askel.
Varsinainen kysymys on, miten kielen välittä-
mät merkitykset määräytyvät ja miten merki-
tyksiä kielen avulla välitetään. Kielellisten käsit-
teiden ja merkitysten välillä ei ole suoraviivaista

yhteyttä. Lähes kaikilla käsitteillä on useita mahdollisia merkityksiä, ja toisaalta samoja tai lähes samoja asioita nimetään eri käsitteillä.

Symbolifunktion herääminen, sen oivaltaminen että esineillä ja toiminnoilla on nimi, auttaa irrottamaan esineet ja toiminnot niistä elämys- ja kokemukokonaisuuksista, joissa ne kulloinkin esiintyvät. Kuitenkin kielen varsinainen toiminta on oikeastaan tämän yhteyden palauttamista, käsitteen liittämistä johonkin tilanteeseen. On myös huomattava, että kommunikointi ei muodostu pelkästään sanoista ja lauseista, vaan se on yleensä monitasoinen prosessi, jossa sanat ja lauseet ovat vain yksi osa. Tämän monitasoisuuden lähtökohta evolutionaarisesti on se, että kommunikointia on ollut jo ennen inhimillisen kielen syntyä, eivätkä nämä esikielelliset kommunikointimuodot, esimerkiksi eleet ja ilmeet, ole kadonneet eivätkä menettäneet merkitystään.

Luonnollinen kieli on rakenteeltaan monimutkainen ja rikas systeemi, joka sallii kontekstuaalisten tekijöiden huomattavan hyväksikäytön niin, että yksinkertaisiin symbolisiin rakenteisiin voidaan ladata suuria määriä informaatiota. Kun ihmiset esimerkiksi keskustelevat, keskustelun konteksti pitää potentiaalisesti sisällään kaiken sen, mitä heille on elämänsä aikana tapahtunut. Konteksti vaikuttaa siihen, miten he ymmärtävät tietyt käsitteet ja ilmaukset ja miten he niitä käyttävät. Yksi kommunikoinnin keskeinen prosessi onkin luoda, ylläpitää ja mahdollisesti laajentaa sitä yhteistä perustaa (*common ground*), jolla kommunikoinnin osapuolet toimivat (Devlin 1997). Yhteisen kontekstin olemassaolo tekee mahdolliseksi sen, että ihmiset voivat kommunikoida keskenään hyvinkin vähäisellä eksplisiittisellä informaatiolla.

Skitsofrenia

Tunnetusti yksi parhaista tavoista yrittää ymmärtää jotakin systeemiä on tutkia niitä häiriöitä, joita siinä voi olla. ”Suuren kontekstin” osalta tällainen häiriötila on käsittääkseni skitsofrenia. Skitsofrenian syiden selvittämisessä ei ole saavutettu läpimurtoa, mutta varsin selvältä näyttää, että taustalla on geneettisiä teki-

jöitä, jotka yhdessä tiettyjen ympäristötekijöiden kanssa johtavat sairastumiseen. Sairaus voi aiheuttaa puutteita käytännöllisesti katsoen kaikilla kognitiivisen toiminnan tasoilla alkaen esimerkiksi näköärsytysten prosessoinnista ja päätyen puutteisiin sosiaalisten tilanteiden hallinnassa (Walker ym. 2004). Kun skitsofrenian tyypillisiä oireita tarkastelee, on varsin helppo päätyä tulokseen, että siinä on häiriintynyt nimenomaan se järjestelmä, joka pitää koossa ihmisen havaintoja, toimintoja, ajatuksia ja kieltä. Keskeinen oire on todellisuudentajun, realiteetintestauksen katoaminen, se että henkilö ei erota sisäisiä impulsseja ulkomaailman ärsykeistä. Tyypillisiä ovat harha-aistimukset, harhaluulot ja ajatusten rakenteen häiriöt. Todellisuudentajun katoamisen kääntöpuolena on minuuden tunteen puuttuminen. Henkilö ei enää tunne itseään ja ajatuksiaan omikseen vaan kokee oman persoonansa vieraaksi ja ajatuksensa toisen ihmisen ajatuksiksi. Myös hänen erillisyydentunteensa saattaa hävitä, ja hän kokee sulautuvansa muihin ihmisiin.

Vaikka Gregory Batesonin työryhmän 1950- ja 1960-luvulla kehittämää *double bind* -teoriaa ei enää voi pitää yleispätevänä skenaariona skitsofrenian synnylle, siihen sisältyvä tulkinta skitsofrenian oireista vaikuttaa ainakin tässä yhteydessä, siis ”suurta kontekstia” ajatellen, oikeaan osuvalta. Teorian mukaan nimittäin useimmat skitsofrenian hyvin erilaisista oireista ovat ymmärrettävissä, jos ajatellaan, että henkilön kyky tunnistaa ja tulkita niitä metatason viestejä, joiden pitäisi kertoa hänelle, minkälaisesta viestistä kulloinkin on kysymys, on häiriintynyt. Täsmällisemmin esitettynä skitsofreenikko kärsii heikkouksista kolmella toiminta-alueella: 1) hänellä on vaikeuksia liittää oikea konteksti muilta ihmisiltä saatuihin viesteihin, 2) hänellä on vaikeuksia liittää oikea konteksti niihin viesteihin, joita hän itse esittää muille ihmisille, ja 3) hänellä on vaikeuksia liittää oikea konteksti omiin ajatuksiinsa, tuntemuksiinsa ja havaintoihinsa (Bateson ym. 1983, 205). Jos henkilö ei esimerkiksi kykene tekemään eroa mielikuvan, toiveen ja aktuaalisen havainnon välillä, hän voi hallusinoida äitinsä käyneen häntä katsomassa,

vaikka kysymys on toiveesta. Tämä on toisaalta myös esimerkki siitä, että skitsofreenikon kokemus ei ole mielivaltaista (Rechardt 1971).

Muutoksen looginen ongelma

Siirryn nyt käsittelemään ”suuressa kontekstissa” tapahtuvia muutoksia. Muutoksista monet tietenkin liittyvät ihmisen normaaliin kasvamiseen ja kehittymiseen, esimerkiksi siirtymiseen nuoruudesta aikuisuuteen. Vaikka jotkut esille tulevista seikoista saattavat sopia myös näihin muutoksiin, lähinnä mielessäni ovat muutokset, jotka liittyvät ongelmatilanteisiin, niihin, joissa ”suuri konteksti” jossakin mielessä toimii ”väärin”. Olennainen lähtökohta tarkastelulle on, että kun kyse on ”suuressa kontekstissa” eli itse asiassa ihmisen minuudessa tapahtuvista muutoksista, ei niinkään voida puhua ihmisen omista teoista tai ponnisteluista kuin jostakin, joka tapahtuu hänelle. Kysymys on muutoksesta hänessä itsessään, ei niinkään muutoksesta, jonka hän itse saa aikaan. Muutos ”suuressa kontekstissa” tarkoittaa, että asioiden, tapahtumien, sanojen jne. merkitykset muuttuvat. Näkymä todellisuuteen ja ihmisen käsitys itsestä todellisuudessa muuttuu toiseksi, hän näkee ja ajattelee toisin. Koska kysymys on muutoksesta siinä järjestelmässä, joka määrittää ihmisen näkymän ja suhtautumisen todellisuuteen ja myös itseensä, muutokseen sisältyy myös puhtaasti muodollisia, voisi sanoa loogisia, ongelmia.

Jos ”suuri konteksti” olisi sillä tavalla luontaisesti helposti liikkuva, että se kykenisi joustavasti muuntumaan uusien tilanteiden ja myös ihmisen omien kehitysvaiheiden mukaan, ei ihmisillä todennäköisesti olisi monia niistä henkisistä ongelmista, joita heillä on, mutta silloin emme myöskään voisi puhua minuudesta siinä mielessä kuin nyt puhumme. Muutokset ovatkin usein hyvin vaikeita. Ihmisellä on tietyt ”silmälasisit”, joiden kautta hän todellisuutta ja myös itseään tarkastelee. Ne ilmiöt ja asiat, jotka ovat jollakin tavalla ristiriidassa tämän viitekehysten kanssa, hän pyrkii usein kieltämään tai ohittamaan. Tämä johtuu siitä, että viitekehukseen sopimaton asia asettaa viitekehysten itsensä uhanalaiseksi eli luo sille muutospainei-

ta. Koska minuuden pysyvä tausta viime kädessä määrittää asioiden, tapahtumien ja ihmisten, ihminen itse mukaan luettuna, merkitykset, sen uhanalaiseksi joutuminen merkitsee todellisuuden ja ihmisen itsensä uhanalaiseksi joutumista. Kysymys on ihmisen minuuden näkökulmasta jopa tietynlaisesta maailmanlopun uhasta. Tässä mielessä on täysin luonnollista, että ihminen yleensä pyrkii suojaamaan omaa perimmäistä viitekehystään viimeiseen asti. Ero Rechardt arvioikin, että pahan kokemus on alun perin ihmisen kokemus itseään ja maailmankuvaansa uhkaavasta kaaoksesta. Hyvää on se, mikä poistaa kaaoksen uhan ja suojelee siltä (Rechardt 1998, 148).

Muutoksen torjunta

Psykoanalyysissa vastarinta muutoksia kohtaan on ollut alusta alkaen yksi tärkeimmistä analyysissa huomioon otettavista seikoista. Freud kirjoittaa muun muassa, että neuroottisen potilaan analytiikkaa ja analyysia kohtaan kohdistamaan vastarintaan sisältyy niin merkittävää aineistoa potilaan menneisyydestä ja se tuo nuo tiedot niin vakuuttavina näkyviin, että sitä voidaan käyttää analyysin kiintopisteenä, kunhan sitä vain osataan käsitellä teknisesti oikein. Silmiinpistävää on, että tuo aineisto aluksi aina tarjoutuu juuri vastarinnan käyttöön. Freudin mukaan voi sanoa, että kysymyksessä on luonteenpiirteiden ja minän asenteiden liikekannallepano käsittelyn tarkoittamien muutosten torjumiseksi. Loppujen lopuksi hänen mielestään on ilmeistä, että juuri vastarinnan voittaminen on analyysin keskeinen suoritus ja päätehtävä, jonka ratkaisemisesta määräytyy, voidaanko sairasta auttaa millään tavalla (Freud 1964, 253).

Tämän tilanteen tunnusmerkkeihin kuuluu, että se, mikä on ristiriidassa ihmisen uloinna viitekehystä vasten, näyttäytyy hänelle usein ”pahana”, ”syntinä”, ”typeryytenä”, ”naurettavana” jne. Torjunta koskee usein myös tapauksia, joissa ihminen kokee itsensä kelvottomaksi ja huonoksi. Vaikka ihminen jollakin tasolla pyrkii pois tällaisesta hänelle itselleen epätydyttävästä tai jopa sietämättömästä tilasta, toisaalta juuri se, että tällainen kelvottomuuden kokemus kos-

kee koko minuutta, tekee myös kaikki muutokset äärimmäisen vaikeiksi (Ikonen ja Rechartd 1994, 131). Ihminen voi tuomita itsessään vääriksi ja jopa ”pahoiksi” sellaiset ajatukset ja aikomukset, joiden perimmäinen päämäärä on kuitenkin saada aikaan muutos sietämättömässä tilassa.

Inkubaatiokausi

Edellä esitetystä voi päätellä, että muutostapah- tumissa olemassa oleva viitekehys ei voi olla muutoksen ajaja. Päinvastoin ihmisen minä pyr- kii kaiken aikaa lukitsemaan itsensä, varmis- tamaan oman pysyvyytensä. Jotta muutos oli- si mahdollinen, tarvitaan toinen näkökulma eli jokin vaihtoehtoinen ”suuri konteksti”, joka voi tulla olemassa olevan tilalle. Jotta tämän välttä- mättömyys tulisi ymmärrettäväksi, on hyödyllistä tarkastella tilannetta, jossa viitekehysten muutos tapahtuu alemmalla tasolla. Tällainen voi liittyä jonkin yksittäisen ongelman, vaikka- pa matemaattisen ongelman, ratkaisuun. Kun ongelma on havaittu ja alustavasti määritetty ja sitä on yritetty turhaan ratkaista joillakin entuu- destaan tunnetuilla menetelmillä, seuraa usein kausi, jolloin ratkaisun etsijä antaa ongelman olla, jättää sen ”hautumaan” tai ehkä jopa yrittää unohtaa koko asian. Usein käy sitten niin, että kun ongelmaan palataan tällaisen ehkä pitkän- kin kauden jälkeen, ratkaisu löytyy yllättävän helposti.

Tämä voidaan nähdäkseni ymmärtää seu- raavalla tavalla. Kun ongelmaa alkuvaihees- sa määritetään ja yritetään ratkaista, tämä teh- dään yleensä jossakin entuudestaan tunnetussa viitekehyksessä. On kuitenkin mahdollista, että ongelma ei ole ratkaistavissa kyseisessä viiteke- hyksessä, vaan ratkaisu edellyttää viitekehysten muutosta, jonkin uuden kontekstin muodosta- mista, jossa ongelmaan liittyvät ilmiöt ja käsit- teet saavat uuden merkityksen. Tällainen muu- tos ei yleensä voi tapahtua nopeasti vaan vaatii jonkinlaisen kypsytelyajan. Tällaista aikaa kut- sutaan joskus *inkubaatiokaudeksi*, itämisajaksi. Esimerkiksi matemaattisissa ongelmissa näin käy melko usein. Kun ongelma sitten on rat- kennut, se voi tuntua hyvinkin yksinkertaiselta.

Yksinkertaisuuden vaikutelma syntyy siitä, että asiaa tarkastellaan nyt tuossa uudessa viiteke- hyksessä.

On helppo ymmärtää, että jos jo tällaisissa tapauksissa uuden viitekehysten omaksuminen tuottaa vaikeuksia, vielä paljon vaikeampaa se on silloin, kun kysymys on muutoksesta ”suu- ressa kontekstissa”.

Pohjalle putoaminen

Jotta muutos ”suuremmissa kontekstissa” olisi mah- dollinen, tarvitaan usein myös varmuus siitä, että olemassa olevan viitekehysten säilyttämi- nen ei enää ole mahdollista. Tähän liittyy tappi- on ja antautumisen merkitys tällaisen muutok- sen yhteydessä. Jos nimittäin on aivan ilmeistä, että olemassa olevan minuuden ohjauksessa elä- mä on mahdotonta, siitä voi olla mahdollista luopua, vaikka luopuminen itsessään olisi kuin- ka tuskallista. Koska ”suuri konteksti” määrittää viime kädessä kaikkien asioiden merkityksen, tällaisissa tilanteissa ihminen kokee usein, että kaikki on menetetty.

Tällainen tilanne on esimerkiksi se ”pohjal- le putoaminen”, joka AA-liikkeen peruskerto- muksen mukaan saattaa alkoholista kohdata. AA-liikkeen filosofian mukaan ensimmäinen askelma alkoholista vapautumisessa on, että alkoholistin ”ylpeys” murtuu, että hän myön- tää olevansa voimaton alkoholin suhteen ja myöntää, että hänen elämänsä on tullut hal- litsemattomaksi. Tätä ensimmäistä askelmaa pidetään ”antautumisena”. Olennaista on, että tappion kokemus ei ainoastaan vakuuta alkoho- listia muutoksen tarpeellisuudesta, vaan se jo on ensimmäinen askel muutoksessa (Bateson 1983, 313). Itse asiassa tätä peruskertomusta voi pitää muunnelmana siitä skenaariosta, jonka Lut- her on esittänyt vanhurskauttamisopissaan per- soonan uudistumisesta (Lampinen 2011). Täs- sä tapauksessa uudistuminen tarkoittaa muun muassa sitä, että alkoholisti pystyy sijoittamaan alkoholisminsa minuuden sisään, ei viholliseksi sen ulkopuolelle, kuten hän aikaisemmin on teh- nyt. Tässä on lauseen ”Olen alkoholisti.” perim- mäinen syvä merkitys. On syytä painottaa, että nämä skenaarit eivät perusmuodoltaan ole eri-

tyisen uskonnollisia vaan ennen kaikkea kuvasivat niitä kokemuksia, joita ihmiset ovat suurten sisäisten muutostensa keskellä käyneet läpi. Kysymys on hyvin laajassa mielessä ”vertaistuksesta”, siitä että ihminen tällaiseen muutostilanteeseen joutuessaan saa tällaisista kertomuksista voimaa omaan kamppailuunsa ja sen läpi käytyään voi ehkä auttaa toisia vastaavaan tilanteeseen joutuneita.

Viitekehysten kamppailu

Jos muutos sitten tapahtuu eli syntyy uusi viitekehys, tähän saattaa liittyä vaikutelma, että tämä tapahtuu hyvin nopeasti ja ikään kuin tyhjästä, ”kuin salaman iskusta”. Kuitenkin jos muutosta edeltäviä tapahtumia jälkikäteen analysoidaan, voidaan usein todeta, että uusi viitekehys ei itse asiassa synny yhtäkkiä sillä hetkellä, kun se tulee ihmiselle itselleen toimivaksi ja vallitsevaksi, siis niiksi ”silmälaseiksi”, joiden läpi hän todellisuutta ja itseään nyt tarkastelee. Voidaan usein todeta pitkäkin inkubaatiokausi, jonka aikana uusi viitekehys on jo ollut vaikuttamassa tapahtumien kehitykseen. Se on siis voinut jo olla jossakin mielessä olemassa, vaikka sen toiminta on ollut ihmiseltä itseltäänkin ainakin suurelta osalta näkymättömissä. Kun ”suuren kontekstin” muutos jo on tapahtunut, voidaan nimittäin usein todeta, että tapahtumiin, jotka johtavat muutokseen, on kaksi hyvin erilaista näkökulmaa. Ensiksi on tietysti näkökulma, jonka sisässä ollaan ja toimitaan muutokseen saakka. Tässä näkökulmassa tai viitekehyksessä asiat yleensä näyttävät kehittyvän kaiken aikaa huonompaan suuntaan. Ihmisen tilanne näyttää vääjäämättä johtavan kohti umpikujaa tai ”pohjalle putoamista”, kunnes lopulta päädytään tilanteeseen, jossa kaikki näyttää menetetyltä. Samoihin tapahtumiin on kuitenkin toinenkin näkökulma. Se liittyy siihen viitekehukseen, joka on tulossa aiemman tilalle. Tässä näkökulmassa tapahtumat, jotka alkupe- räisessä viitekehyksessä johtavat asioita yhä huonompaan suuntaan, näyttävät aivan toisella tavalla, koska juuri noiden tapahtumien ja vain tuon kehityskulun kautta uusi viitekehys voi tulla aikaisemman tilalle.

Kysymys on siis itse asiassa viitekehysten

välisestä kamppailusta. Toisenlaisiakin variaatioita luonnollisesti on, esimerkiksi sellainen, jossa ajoittain toinen viitekehyksistä on vallitseva, ajoittain taas toinen.

Lähteet

- Bateson, G. 1983. The cybernetics of “self”: A theory of alcoholism. Teoksessa Bateson, G. *Steps to an Ecology of Mind*. Ballantine. New York, 309–337. Alk. *Psychiatry* 34 (1), 1–18, 1971.
- Bateson, G., Jackson, D., Haley, J. ja Weakland, J. 1983. Toward a theory of schizophrenia. Teoksessa Bateson, G. *Steps to an Ecology of Mind*. Ballantine. New York Bateson, 201–227. Alk. *Behavioral Science* 1 (4), 251–264, 1956.
- Bratman, M. 2010. Agency, Time, and Sociality. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association* 84 (2), 7–26.
- Devlin, K. 1997. *Goodbye, Descartes. The End of Logic and the Search for a New Cosmology of the Mind*. John Wiley&Sons, Inc.
- Freud, S. 1964. *Johdatus psykoanalyysiin*. Gummerus. Jyväskylä. Alkuteokset *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* 1915–17 ja *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* 1932, suom. Erkki Puranen.
- Ikonen, P. ja Rechartd, E. 1995. *Thanatos, häpeä ja muita tutkielmia*. Nuorisopsykiatria-säätiö. Helsinki.
- Järvilehto, T. 1994. *Ihminen ja ihmisen ympäristö. Systemi- sen psykologian perusteet*. Pohjoinen. Oulu.
- Kaila, E. 1982. *Persoonallisuus*. Otava. Helsinki. 1. painos 1934.
- Lampinen, A. 2011. Luonnontieteiden ja teologian välistä sillanrakentamista Michael Polanyin töiden pohjalta. *Teologinen aikakauskirja* 4/2011, 321–333.
- Polanyi, M. 1974. *Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy*. The University of Chicago Press. Chicago. 1. painos 1958.
- Rechartd, E. 1971. Skitsofreniapotilaan kieli. *Duodecim* 87, 1591–1599.
- Rechartd, E. 1998. Paha meissä ja maailmassa. Teoksessa Sundell, P. & Tikkanen, H. (toim.) *Keskusteleva psykologia*. Tulevaisuuden ystävät. Helsinki.
- Vilkko-Riihelä, A. 1999. *Psykye. Psykologian sanakirja*. WSOY.
- Walker, E., Kestler, L., Bollini, A. ja Hochman, K. 2004. Schizophrenia: Etiology and Course. *Annual Review of Psychology* 55, 401–430.

Kirjoittaja on filosofian tohtori.